

Træk af åreladningens historie i Danmark

Af *Kjartan Seyer-Hansen*

Åreladning - også benævnt venesection (latin), flebotomi (græsk) eller minutio (middelalderlatin) -, altså det at forebygge eller behandle sygdomme ved blodudtømmelse, kendes i mange forskellige kulturer. Og i den vestlige medicins historie har åreladning i de seneste 2500 år været et kendt middel, som i nogle perioder har været brugt meget, i andre kun i beskedent omfang. Indgrebet har aldrig været helt ude af medicinen. Gennem de 2500 år har den teoretiske baggrund for sygdomslære og behandlingslære gennemgået store og til tiden næsten revolutionære ændringer. Men åreladningen har altid været der. Som en korkprop i en malstrøm dukker den op og trodser paradigmeskift og systemers undergang og skabelse. Den har været en del af det akademiske armamentarium, og den har været en fast bestanddel af den ulærde, folkelige, alternative medicin.

Velbyggede teoretiske fundament for medicinen kan omstyrtes, og nye generationer af helbredere forkaster med foragt gamle tiders viden, men åreladningen er der stadig, blot støttet af nye og ganske anderledes teoretiske argumenter.

Vi har et nogenlunde godt kendskab til den "akademiske" åreladning, brugt i den moderne tids sygehuse, livligt diskuteret i bøger og tidsskrifter. Men vi har et temmelig ringe kendskab til den uformelle lægmandsanvendelse af åreladningen. Den efterlader sig få og fragmenterede skriftlige udsagn.

Det følgende er et forsøg på at følge åreladningens placering i dansk sygdomsbekæmpelse og sundhedsfremme i de seneste 7-800 år (det tidsrum, hvorfra vi har skriftlige kilder). Jeg vil i sagens natur støtte mig til danske kilder; men åreladningen er jo ikke noget isoleret dansk fænomen, og teorierne om åreladning er skabt i det store udland, så det bliver nødvendigt at inddrage udenlandske kilder i gennemgangen. Ydermere er de danske svingninger i holdningen til åreladning stærkt influeret af udlandet. De ideologiske slag blev slået nede på kontinentet og i England; i den udkant af Europa, som Danmark udgjorde, gik bølgerne knap så højt.

Humoralpatologi (1)

I hele åreladningens storhedstid var den vestlige medicin domineret af en enkelt samlende teori, der lå som en grundforklaring bag de mangeartede sygdomsfænomener. Den udvikledes i den græsk-romerske antik, nåede Nordeuropa i højmiddelalderen og holdt sin position nogenlunde uantastet frem til midten af det 17. århundrede. Herefter måtte den modificeres på forskellig vis mange gange; men helt forsvandt den ikke før midten af det 19. århundrede. Det er humoralpatologien (humor: væske), som groft sagt forklarer sygdomme som fejl i balancen mellem legemsvæskerne. Af dem er der 4: blod, slim, gul galde og sort galde. Hvis ikke disse 4 væsker er i balance med hinanden, bliver personen syg, og sygdommens karakter afhænger af, hvilken legemsvæske, der dominerer. Den mest mystiske af dem er den sorte galde, for ingen har nogensinde set sort galde, og de klassiske skrifter forklarer ikke nærmere, hvad det er.

De 4 legemsvæsker knytter sig til de 4 aristoteliske kvaliteter: varme, kulde, tørhed, fugtighed. Og de knytter sig også til de 4 temperamentter, der er opkaldt efter legemsvæskerne: sangvinsk (sanguis = blod), flegmatisk (phlegma = slim), kolerisk (chole = galde), melankolsk (melas = sort + chole).

Og firedelingen føres videre, så menneskets aldre og årets tider sættes i relation til legemsvæskerne: Barnet og den unge repræsenteres af foråret, der er varmt og fugtigt. I disse år er det blodet, der bestemmer temperamenteret, der er optimistisk og muntert.

Den unge voksne er præget af den gule galde, og temperamentet er kolerisk (i betydningen heftig, målsøgende, aggressiv). Sommerens varme og tørke hører ham til.

Den modne voksne er et efterårsmenneske, legemsvæsken er sort galde, som er kold og tør. Temperamentet er melankolsk: man har set det hele. (At efteråret er koldt og tørt hænger vel sammen med, at skemaet er udviklet i Middelhavsegnene).

Endelig er oldingen trist, flegmatisk. Slimen præger hans legemsvæsker, og hans tid er vinteren med kulde og fugt.

Humoralpatologien har været udsat for megen hån, da den først var faldet som teori. Men den overlevede i mere end 2000 år, fordi den kunne bruges til noget. Først og fremmest var det en teoridannelse, der stemte overens med hverdagens erfaringer. Den kunne forstås umiddelbart af de syge og deres pårørende. F.eks. vidste alle, at om vinteren, når fugt og kulde hersker, angribes gamle mennesker af forkølelse, bronchitis, lungebetændelse som bevis på, at kroppens slimdannelse har taget overhånd. Inden for humoralpatologiens rammer kunne patient og læge tale sammen og forstå hinanden på en måde, som det 21. århundredes molekylærbiologi næppe giver mulighed for.

Og samtidig kunne jo alle se, at humoralpatologien krævede en stor viden af den læge, der skulle placere patientens sygdom i præcis den rigtige kategori. Så det var også en sygdomslære, der gjorde det let for lægen at demonstrere sin overlegne kunnen og skaffe sig social position og passende indkomst.

Sygdomsbehandling bestod i at understøtte naturens egen lægende kraft. Det var synligt for alle, at den syge krop selv forsøgte at skaffe sig af med overflødige væsker ved ophosten af slim, opkast, diarre, næseblod, og når først hosten eller opkastningerne havde gjort deres, blev den syge i reglen rask. Hvis en person blev angrebet af en ophobning af slim, måtte man give slimløsende midler (det var en tid kviksvølvpræparater, der giver kraftigt spytflod), og da slim er kold og våd, skulle patienter også behandles med udtræk af planter, der var tørre og varme.

Åreladningen passede ind i denne sygdomsforklaring, fordi den var et middel til genoprette balancen mellem legemsvæskerne. Den skulle naturligvis ikke bruges alene, men sammen med lægende planter og udrensninger af forskellig art: svedekure, brækmidler, afføringsmidler. For Galen var åreladning langt den mest elegante form for udtømmelse af overflødige legemsvæsker, fordi den var kontrollabel. Man kan aldrig forudsige hvor kraftigt, et brækmiddel eller et lavement vil virke, men et blodtab standser man, når man vil.

Denne humoralpatologiske teoridannelse gik i vid udstrækning tabt, da det vestromerske rige brød sammen. Græskkyndigheden i Vesteuropa gik

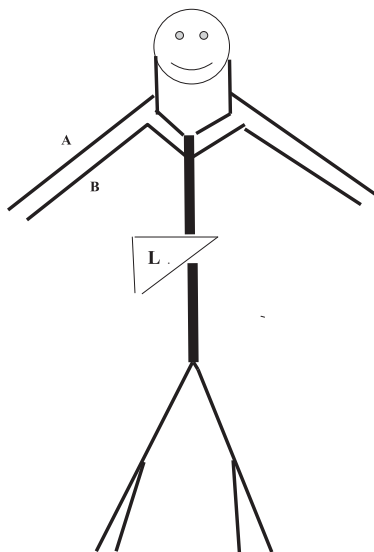

Fig. 1. En meget forsimplet skitse af Galens model for venesystemet. Alt blod dannes ved L, i leveren og siver derefter ud gennem venerne til hele kroppen. Hvis man vil fjerne blod fra højre side af hjernen, årelader man ved A, i hovedvenen, vena cephalica. Vil man fjerne blod fra leveren, slår man vene B. Ved svækket menstruation tilfører man livmoderen mere blod ved at årelade på benene; men er menstruationen for stærk, svækker man den ved at årelade på halsen. (Delvis efter Baird, ref.15.)

stærkt tilbage (mange af antikkens lægelige skrifter var på græsk, specielt Galens), og biblioteker gik under i plyndringer. Men i de nye riger, der dannedes under den arabiske ekspansion efter 600, overlevede antikkens viden. De græske og romerske forfattere blev oversat til arabisk og persisk. Og så omkring 1100 blev de arabiske skrifter oversat til latin, og antikkens viden væltede ind over Vesteuropa med enorme konsekvenser for hele det intellektuelle liv.

Klostrene

Den tidligste viden, man har, om systematisk anvendelse af åreladning i middelalderen stammer fra klostrene. Benedict af Nursias klosterregler (o. år 530) nævner ganske vist ikke åreladning, men da man på en synode i Aachen i 817 udgav ny klosterregler gældende for alle klostre inden for det frankiske rige, blev der nedskrevet en regel om regelmæssig flebotomi.

I klosteret St. Gall opbevares en tegning fra det 9. århundrede med en klosterplan (2). Det menes, at planen aldrig har været anvendt som forlæg for noget konkret klosterbyggeri, men at den snarere har været et udtryk for det ideale benediktinerkloster kort efter 800. På planen ses tydeligt et rum/lille hus med påtegningen *"fleotomia (sic) hic"*. Det er et rum af en ganske pæn størrelse (betydelig større end en munkecelle), og tegningen viser altså, at man dette tidspunkt regnede med at skulle være i stand til at årelade flere personer samtidig. Ganske som man ville gøre det, hvis alle klosterets 150 munke skulle årelades på bestemte tider af året.

Nogle munkeordener havde mere tydelige regler i så henseende end andre: Det gjaldt f.eks. cistercienserne. At reglerne blev fulgt ses bl.a. af et brev fra en cistercienserabbed: Den ærværdige Peter, Petrus Venerabilis, var en stor brevskriver. Han skrev i 1150-51 til en lægekyndig ven om en sygdom, han havde haft, som svækkede ham så meget, at han i 4 måneder undlod at få gjort sine sædvanlige åreladninger hver anden måned. Men så turde han heller ikke vente længere og fik på treuger foretaget to meget store åreladninger. (3)

Viktorinerne, som var augustinerkanniker, havde meget detaljerede regler for åreladning, som er overleveret (4). Alle kanniker i et kloster skulle årelades 5 gange om året på tidspunkter, der var bestemt af kirkeåret. Hver åreladningsseance skulle fuldføres i løbet af tre dage, og på den fjerde dag samledes alle og modtog syndsforladelsen. Det var tilladt at blive åreladt uden for de fastsatte tidspunkter, men kun i tilfælde af alvorlig sygdom. Ifølge en af hovedfigurerne inden for ordenen var åreladning en rensetale af kroppen (5). Men hele ceremoniellet omkring den viser selvfølgelig, at det har drejet som andet og mere end et rent legemligt indgreb; der har også været tale om en art åndelig rensetale.

Både cisterciensere og viktorinere dannede klostre i Danmark, cisterciens-

serne flere steder fra 1144 og frem, mens viktorinerne grundlagde Æbelholt kloster i Nordsjælland 1175.

At ordensreglerne blev været efterlevet i Danmark ses af de åreladning-sjern, der er fundet ved udgravning af cistercienserklosteret i Øm og klosteret i Æbelholt (6). Som det fremgår af ovenstående var munkenes flebotomi formentlig hovedsagelig af forebyggende karakter, men man kendte også til at årelade som led i en sygdomsbehandling. Vi ved intet om, hvorvidt åreladningen var forbeholdt klosterbrødrene, eller om den også blev udstrakt til de lægfolk, der modtog sygdomsbehandling hos munkene.

Tidlig middelalder

Det er usikkert, om åreladning har været brugt i Danmark, før munkene kom. Vi har ingen skriftlige førkristne kilder. Men det er ikke utænkeligt. Der er nemlig blevet åreladt i andre dele af Nordeuropa længe før Harald Blåtand. I England skrev den ærværdige Beda et sted i sin engelske kirkehistorie *Historia Ecclesiastica* fra før 735 en beretning om åreladning og anfører bl a, at "(it is)... very unwise to bleed a patient 'when the moon is waxing and the Ocean tide is flowing' " (7). Åreladning har været kendt i England i det 8.århundrede, og i betragtning af de tætte dansk-norske forbindelser til England i de næstfølgende århundreder kan man meget vel forestille sig en art medicinsk vidensdeling på dette tidspunkt. Men vi ved intet om det med sikkerhed.

De tidligste nordisksprogede referencer til åreladning findes dels i en enkelt sætning i en af de norske kongesagaer og dels i gammel norsk lovgivning. I Hakon Hærdebreds saga spørger en person en anden, hvorfor han er så bleg og får til svar, at han netop har ladet blod (8). Hakon Hærdebred levede fra o. 1147 til 1162, men hans saga blev nedskrevet af Snorre omkring 1230. Sætningen fra sagaen er selvfølgelig ikke noget bevis for, at der blev åreladt i Norge omkring 1150; men den viser, at en veluddannet islænding i 1230 kendte til åreladning og kunne regne med, at hans læsere også gjorde det.

I Magnus Lagabøters norske bylov fra 1276 siges det, at den, der er ved at blive åreladt, er fritaget for at deltage i skibsdragning (9). Det har åbenbart været obligatorisk for alle mænd at hjælpe til med få skibe i vandet eller op fra vandet. Når det ligefrem var nødvendigt at lovgive om forholdet, har åreladning næppe været helt sjælden.

Hverken ældre danske købstadslove eller landskabslovene nævner åreladning, og Saxo gør for den sags skyld heller ikke.

Det tidligste danske skrift om åreladning indgår som en del af det, der kaldes Henrik Harpestrengs urtebog. Det er i øvrigt det tidligste nordiske

skrift om sygdomsbehandling. Det kendes i flere udgaver og afskrifter, hvoraf den ældste tidsfæstes til omkring år 1300. Håndskriftet findes på Kungliga Biblioteket i Stockholm under navnet K 48. Det kan ses affotograferet på Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs hjemmeside. Det anses for at være en afskrift af et tidligere håndskrift, der altså må høre til en gang i 1200-tallet (10).

Henrik Harpestreng

Om Henrik Harpestreng ved man faktisk såre lidt. Det fremgår af Roskilde domkirkes gavebog (liber daticus), at der 2.april 1244 er død en magister Henricus Harpestreng, som var kannik ved domkirken (11). (*4.Non.Apr.ob. magister Henricus Harpestreng, huius Ecclesie Canonicus M. CC. XLIII. qui multiplices elemosinas huic Ecclesie contulit tam in morte quam in vita sua.*). Der findes så et håndskrift (K48) fra ca 1300 uden forfatterangivelse. Men i et ca. 200 år yngre håndskrift med meget lignende indhold, står der *"Ibem er then legedom, som mestber henrik harpestrængh gaff kongh erik"* (12), og i et tredje håndskrift med en urte- og åreladningsbog, Codex Grensholmensis (13) henvises der også til Harpestreng som forfatter. Af dette noget spinkle materiale spindes så historien om den dygtige munkelæge, der var Erik Plovpenning's hofmedicus. Det forekommer rigtigere at betragte Harpestreng som en halvmytologisk figur, som måske og måske ikke har lagt pen til sin urtebog. Flere hundrede år senere har man i hvert fald forstået, at Harpestrengs navn på en lægebog var et kvalitetstegn; det kan man bl.a. se af et manuskript, hvor det angives, at teksten stammer fra mange store læger som Constantinus, Galen og mester Harpestreng (14). Så det har vel været fristende at sætte hans navn ind af og til. Det er ganske analogt med antikens anvendelse af navnet Hippokrates.

Åreladningsskriftet er udformet som en vejledning for den, der vil "slå årer". Som sådan er det lidt ejendommeligt, fordi det næsten intet indeholder som teknikken ved åreladning og intet om, hvor meget blod, der må udtømmes. Det virker, som om målgruppen er personer, der er vant til at årelade. Da vejledningen er på dansk, er den næppe rettet til munkene, der formentlig forstod latin. Men hvem var de dansksprogede (og litterate) personer, der gav sig af med at årelade? Ordet badskærer eller bartskærer kendes ikke på dansk før 1363 (9). Langt senere, i begyndelsen af det 19.århundrede, kunne det på landet være smeden, der varetog tandudrækning og åreladning. Smede har jo altid kunnet mere end deres hestesko; men vi ved også (se senere), at vestjyske bønder i det 19.århundrede slog deres egne årer, hvis det var nødvendigt. .

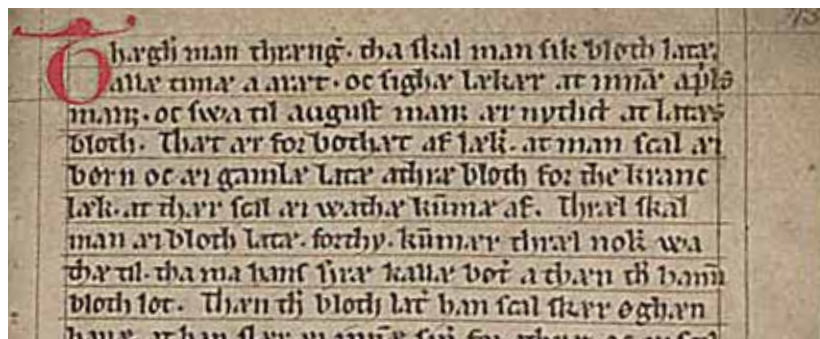
I øvrigt fortæller det lille skrift, at den, der årelader, skal have et skarpt syn, så han ikke slår sener i stedet for årer, og han må ikke være drukken.

Han skal holde sig fra at årelade børn og svækkede gamle og dem, der ofte dåner. Og han skal ikke årelade trælle, for går der noget galt, vil trællens herre måske forlange erstatning.

Det meste af skriftet fortæller hvilke vener, der skal slås, og ved hvilke sygdomme. Et eksempel: *På armen, der hvor armen bøjes, ligger tre årer. En ligger øverst og hedder bovedåren. Den åre skal lades for bovedværk og for sygdom inden i bovedet. Hvis denne åre ikke findes der, så skal den findes på nede på armen ved hånden. En anden åre ligger neden for bovedåren og hedder hjerteåren. Den skal lades for hjerteværk og for sygdom i lungen og flere andre. Den tredje åre ligger nederst på armen, og den skal lades for sygdom i leveren og milten og nyrerne.* Her er altså tale om åreladning som behandling.

Men til sidst kommer der igen nogle almene regler af interesse: åreladning renses sjælen, styrker hukommelsen, renses blæren, tørrer hjernen, varmer marven, forbedrer hørelsen, hindrer tåreflod. Det vil sige, at åreladning modvirker alderdommens gebrækkeligheder, for dem er det jo, oprensningen handler om. Regelmæssig åreladning er med til holde krop og sjæl unge. Og det er den naturligvis ved at befri kroppen for de skadelige stoffer (i vore dages terminologi: affaldsstoffer), som ellers ville hobe sig op.

Håndskriftet er meget teorifattigt, som det passer sig for et skrift, det henvender sig til ulærde personer; men selv med det in mente er det meget udtalt forsimples af tidens åreladeregler, der fremlægges. F.eks. kunne man have ventet, at der ville stå, at man årelader i højre arm om sommeren, men i venstre om vinteren (fordi den varme lever dominerer sygdomsbilledet om sommeren, og den kolde milt gør det om vinteren). Det var dog en simpel regel, som kunne efterleves af enhver, og andetsteds i Europa var den helt alment kendt (15).

Figur 5. Vibeke Kruses ørehængere. 2 små guldhænder holder henholdsvis et stykke jern og et stykke bronze. Begge stykker fjernet fra Christian IV's ansigt.

Galen (16)

At slå specifikke årer ved specifikke sygdomme var formentlig ukendt i Vesteuropa indtil efter ca. 1100. Omkring 1075 oversatte Constantinus Africanus antikke værker (bl.a.. Galen) fra arabisk til latin. Han var formentlig tilknyttet lægeskolen i Salerno, og derfra spredtes den nye viden. Måske er den danske åreladningvejledning fra 1200-tallet en første introduktion i Norden af et nyt princip.

Det kræver en digression at forklare det Galeniske princip for åreladning. Galen (129-ca. 200) blev i middelalderen det store antikke forbillede for alle læger. Han var en uhyre flittig skribent og skrev i det mindste 3 værker om åreladning, som han var en varm tilhænger af, både som behandling af syge og som forebyggende middel til raske personer. De principper for åreladning, han fastlagde, blev 1000 år senere bestemmende for middelalderens praksis.

For antikkens skribenter var blod noget, som dannedes i leveren ud fra den føde, der var indtaget. Fra leveren førtes blodet gennem venerne ud til resten af kroppen, først og fremmest for at holde kroppen varm. Herude forbruges blodet, og der var altså intet kredsløb, kun en énvejs transport af blod fra leveren til periferien og en stadig dannelse af nyt blod. Galen sammenlignede selv venesystemet med vandingskanalerne i en køkkenhave, og har man sig det billede for øje, fremtræder Galens lære om åreladning særdeles rationel.

På figur.1 ses venesystemet skitseret efter Galens model. Eftersom hvert af kroppens vigtige organer har sin vene, kan man tømme blod fra netop dette organ, hvis det er lidende pga lokal blodophobning eller af en samling af dårligt blod. Flere forfattere anførte over 30 forskellige steder, hvor vener kunne slås. Harpestreng nævner f.eks. vener på lilletåen, i øjenkrogen og under tungen.

Når man så også ved, at blodet aldrig er helt rent blod, men altid er tilblandet de andre legemsvæsker (og ved nogle sygdomme endog i meget høj grad), bliver det forståeligt, at åreladning også kan være midlet ved ophobning af f.eks. gul galde. I så fald vil man naturligvis slå leveråren i højre arm (vena hepatica).

Vi ved ikke, hvem der årelod i middelalderens Danmark, og vi ved heller ikke, om de galenske principper blev overholdt. Fra det mere civiliserede Sydeuropa er der overleveret en righoldig litteratur om åreladning, og man kan her f.eks. læse, at åreladning allerede omkring 1200 var blevet et barberanliggende (17). Det er muligt, at man har haft en slags dobbeltstandarder, hvor fornemme folk, der kunne værdsætte (også økonomisk) en lærd helbreder, lod sig behandle af kyndige personer efter alle kunstens regler, mens det store flertal fik slået en eller anden tilfældig, let tilgængelig vene hos smeden, når der var behov.

Astrologi (18)

Åreladningsvejledningen i manuskript K 40 indeholder ikke et ord om stjernernes indflydelse på sygdom og helbredelse. Næste gang, der er et skrift om åreladning på dansk (sidst i 1400-tallet), optager astrologiske overvejelser en meget stor del af teksten. Det kan tyde på, at K 48 er fra tiden, før astrologi kom ind i det lægelige verdensbillede.

Astrologien, læren om himmellegemernes indflydelse på jordiske hændelser, kendes i den vestlige verden før vor tidsregning. Viden om månens indflydelse på tidevandet må være ældgammel, og nogen har vel også tænkt lidt over, at månens cyklus og kvindens menstruationscyklus er omtrent lige lange. Men det er med babylonernes fastlæggelse af dyrekredsen, zodiac, omkring 400 år fvt, at den mere sofistikerede astrologi begynder at tage form. Ptolemæus fra Alexandria skrev i det 2. årh. det berømte astronomiske værk *Almagest*, som fik stor indflydelse 1000 år senere i højmiddelalderen.

Astrologi fik ikke plads i medicinen før i 1200-tallet. En af årsagerne var kirkens holdning. Astrologi taget i sin videste konsekvens betyder jo, at et menneskes skæbne er fastlagt med dets fødselstidspunkt i en bestemt stjernekonstellation. Alt bliver forudbestemt, og den frie vilje bliver en illusion. Og uden fri vilje ingen skyld, og dermed ingen tilgivelse og ingen nåde og ingen fordømmelse. Og hvad bliver der så af kirken? Kirkefaderen Augustin fordømte af den grund astrologien. Men omkring 1200 dukkede den op igen. Flere af kirkens skarpeste hjerner begyndte at tage astrologi alvorligt, og bl.a. selveste Thomas Aquinas (ca 1225 – 1275) fandt et kompromis, der åbenbart var brugeligt: stjernerne bestemmer over alting undtagen menneskets gudgivne frie vilje. Man har altid en mulighed for at kæmpe mod sin skæbne. "Sapiens homo dominatur astris", skriver Thomas med et citat fra Ptolemæus. Det vise menneske styrer stjernerne, eller måske snarere sine tilbøjeligheder og passioner. Og efter nogle teologiske magtkampe blev det anerkendt, at stjernerne bestemt også styrer sygdom og sundhed, liv og død. Skulle nogen have været i tvivl om det, måtte de i hvert fald give sig, da Pariseruniversitet fastslog, at den sorte død skyldtes, at der den 20 marts år 1345 klokken 13 havde været en konjunktion af Saturn, Jupiter og Mars i Vandmandens hus.

Nu fik himmeltegnene også betydning for åreladningspraksis. Hver legemsdel blev tildelt et af dyrekredsens tegn, og kom anvisninger på gode og dårlige stjernekonstellationer, der påvirkede udfaldet af en åreladning. Sidst i middelalderen kom der billeder af åreladningsmænd, så man hurtigt kunne se hvilken åre, der skulle slås for en given sygdom. Nogle affilderne havde også astrologiske vejledninger. Det er blevet foreslået, at disse billeder kunne være til ophængning i badstuer, så "patienterne" kunne diskutere med badmesteren, hvor der skulle slås (19).

Henrik Smid

Omkring 1550 kom der et nyt dansk værk, der diskuterede åreladning. Det var Henrik Smids Lægebog, der kom i flere bind (20). Bind 3 er en række anvisninger for bartskeerere og indeholder et kapitel om åreladning. Bogen er først og fremmest afskrifter fra samtidige tyske værker, men tilsat personlige observationer og udsagn.

Her er humoralpatologien, den galenske lære og astrologien samlet. Ligesom Harpestreng anviser Henrik Smid hvilke årer, der skal slås for hvilke sygdomme, og på det punkt er der god overensstemmelse mellem de to forfattere. Forskellen kommer der, hvor Henrik Smid lægger stor vægt på det rette tidspunkt for åreladning. Humoralpatologiens 4-delings-system får nu et lag mere: når månen er i første kvarter, skal unge mennesker årelades, i andet kvarter gælder det de 30-årige, i tredje kvarter de 50-årige, og i fjerde kvarter, da månen er kold og våd, skal selvfølgelig de gamle årelades "*...om de det behoff baffue...*" Man må ikke slå årer i den legemsdel, som styres af et bestemt himmeltegn, når månen er i dette himmeltegn. F.eks. må årer på halsen ikke slås, når månen står i Vædderen, for hals og hoved styres af Vædderen.

Smid nævner også, at nogle vise mænd mener, at der er dage, der så uheldige, at man vil komme slemt til skade, hvis man lader sig årelade på en sådan dag. Det har Smid nu ikke selv nogen mening om, men han anfører dagene, så kan enhver selv afgøre, om han vil rette sig efter anvisningerne. F.eks. vil den, der bliver åreladt 3.juni dø eller miste sin hukommelse.

Han advarer mod overdreven åreladning, som kan medføre alskens dårlighed, og han giver anvisning om den rette diæt efter åreladning.

I øvrigt er bogen på underholdende vis fuld af vidnesbyrd om Smids umådelige foragt for de ulærde bartskeerere. De er et langt stykke hen ad vejen uduelige og uvidende og ikke sjældent fortrukne; men da de nu er der, må Henrik Smid fra sit ophøjede stode søge at korrigere deres værste fejl. Det er attitude, der sættes i relief, når man tænker på, at Smid ikke selv havde nogen lægelig baggrund, men skrev af fra andre forfattere. Et eksempel: *dog der ere mange flere atskillige Aarer til/ som mand maa oc lade sla/ for atskillige Siugdomme/ Men de ere farlige til at sla/ oc Bartskeererne her vdi vore Lande baffue ingen forstand paa dem/ Men bedre paa it Vortaffel oc Kardenspil/ end paa Aarerne/.*

Henrik Smids lægebog blev optrykt stort set uforandret i 300 år, helt frem til 1872. Åreladningsreglerne i udgaven fra 1867 er bortset fra ganske små ændringer identiske med dem fra 1577. Nu er lægebogen ganske stor (492 sider i 1867-udgaven) og det er ikke sikkert, at den blev solgt på grund af åreladningsafsnittene. Måske sprang folk bare det afsnit over og læste resten af bogen. Alligevel er det forbavsende at se anvisninger, der bygger på Galens kredsløbsmodel, trykt 240 år efter William Harvey.

Folkemedicinske vejledninger

Harpestrengs urtebog var håndskrevet; men Smids lægebog var bogtrykt. De første danske bøger blev trykt lige efter 1500, så nu var det muligt at få de gode råd ud til et langt større publikum. Noget af det første, der blev trykt, var salmebøger (det var lige omkring reformationen) og i flere af første salmebøger er der trykt åreladningsregler og en evighedskalender, ved hvis hjælp man kan finde ud af, hvordan månen til enhver tid står i forhold til dyrekredsen (21). Man må vel antage, at bogtrykkeren har sat dem i for at øge salgbarheden af salmebogen. Så der har altså været et publikum for vejledningerne.

Et andet tidligt produkt af bogtrykkerkunsten er *Bonde-Practica. eller Vejr-Bog*, en lille bog, der første gang blev trykt på dansk i 1597 efter et tysk forlæg (22). *Bonde-Practica* er beskrevet nøjere af P.O. Johansson, der i 1975 udgav en kommenteret facsimiliudgave af trykket fra 1744. Den kom i sin sidste udgave i 1804. Bogen gennemgår i primitive vers årets gang og viser, hvordan man kan spå om det kommende års vejr. Et afsnit handler om åreladning, f.eks.:

*Jeg vil dig lære, bør og merk//
Haver du for dit Hoved megen Verk//
Din Tommel-Fingers Aare skal du lade slaae//
Saa skal din Hovet-Pine forgaae.*

Og så videre hele kroppen igennem. Et lille billede viser de tolv himmeltegnets relation til kroppen, så man let kan se hvilke årer, der ikke må slås, når månen står et givet sted i dyrekredsen.

Bonde-Practica kom i mange optryk, og det må formodes, at den var i mange bondehjem. Med den i hånden kunne man uden særlig uddannelse hjælpe sig af med en portion blod ved behov.

Med *Bonde-Practica* ser vi begyndelsen til et opdeling af et "helsemarked", hvor der allerede i 1500-1600-tallet er etablerede helbredere, anerkendt af landets myndigheder og elite og samtidig hermed en udbredt "husflid" på området. Myndighederne gjorde det klart, at åreladning var bartskeerernes opgave; det var en del af deres kirurgiske metier. Af Københavns bartskeererlavs skrå fra 1577 fremgår det, at der "...tilforn af gammel tid..." har været seks bartskeerere i byen; men fremtidig skal der være ti erfarne mestre. Der var altså nu, i hvert fald i nogle byer, fagfolk nok til tage sig af åreladningsbehovet. I lavsartiklerne fra 1684 blev det ligefrem fastslået, at de havde eneret på at barbære, forbinde, årelade etc. Det betød, at de læger, der ordinerede en åreladning som behandling, måtte have fat på en barber til at udføre indgrebet. Men derude, hvor 90% af befolkningen boede, var der hverken medicus eller bartskeer.

Omkring år 1600 er der altså skriftlige vidnesbyrd om, at der årelades og formentlig årelades flittigt i Danmark. Og der er en håndværksmæssigt uddannet stand, der tager sig af det praktiske. Om patienterne ved vi meget lidt. Rigsråden og storherremanden Eske Brok skrev dagbog fra 1604 til 1622 (23). Den er kortfattet og med mange overspringelser, men notaterne medtager mange af dagligdagens hændelser. Eske Brok lod sig årelade flere gange, i reglen fordi han var syg. Man kan ikke se, om han fik slået netop de årer, som vejledningerne foreskrev. En enkelt gang skriver han, at barberen fire gange uden held søgte at slå medianåren (i albuebøjningen). På den ene side er det muligt, at Brok havde en sygdom, der krævede åreladning netop på dette sted. På den anden side er netop den åre den største, tydeligste og nemmeste at gå til. På samtidige billeder af åreladning er det en albueåre, der er valgt, måske fordi man oftest brugte den, måske fordi den gav det mest dramatiske billede.. Måske mente både patient og barber, alle vejledninger til trods, at en åreladning var en åreladning.

En enkelt gang gav Eske Brok blod, uden at han var syg. Sammen med sin hustru og deres 8-årige datter lod han sig den 26.januar kopsætte. Det var vel ikke en åreladning, men dog en blodudtømmelse. Måske blev det mindre indgreb valgt af hensyn til barnet. Det interessante er, at netop den dag i henhold til almanakken er en god dag til åreladning og kopsætning. Her har familien altså ved årets begyndelse valgt at styrkehelbredet ved en fore-

En åreladnings-scene fra et 1500-tals værk.

byggende blodudtømmelse. Der var 4 yngre børn; men de har vel været for små til at være med.

Men Eske Brok var bestemt ikke nogen gennemsnitsdansker. Som en af rigets allermest velhavende godssamlere tilkaldte han som en selvfølge en læge eller to fra Viborg til sit hjem i Randers, når han havde brug for det.

Harvey

Få år senere skete der i den store verden noget af betydning for åreladningen. I 1628 udgav William Harvey sin beskrivelse af blodets kredsløb, "*De motu cordis et sanguinis*". Den vendte op og ned på mange ting. Blodet kom ikke fra leveren; venerne førte ikke blod ud til lemmerne, men bort fra dem; det samme blod cirkulerede igen og igen, og det samme blod nåede alle legemets dele. Det er blevet sagt, at ingen, der var over 40 år i 1628, nogensinde til fulde forstod konsekvenserne af Harveys opdagelse. Så revolutionær var den. Man kunne tro, at åreladningens tid måtte være omme. Men nej.

I dansk litteratur er der en diskussion fra 1651, der viser de nye tankers indflydelse. Det er en af Ole Worms disputationer (23). Ole Worm (1588-

1654) var blandt så meget andet også læge og fra 1624 professor i medicin (medicus secundus). Til hans professorforpligtelser hørte at afholde årlige disputationer, der var en slags eksamen for licentiatgraden, hvor en student (respondenten) skulle besvare faglige spørgsmål. I 1651 handlede spørgsmålene især om åreladning:

Spm.: *Bør man ved åreladning foretage et valg mellem årerne på armene ?*

Svar: *Alle årer kommer fra samme hovedåre i brystbullen. Vælg den tydeligste åre.*

Spm.: *Skal man ved lidelser i milten årelade på venstre arm ?*

Svar: *På den ene side kommer alle årer fra samme hovedåre. Men på den anden side tilsigter åreladningen en afkøling af venstre kropshalvdel, og den sikres mest bekvemt ved åreladning i venstre arm.*

Respondenten har tydeligvis læst sin Harvey, men er måske alligevel lidt vaklende i forhold til den nye lære. Den begavede student var i øvrigt den 15 år gamle Peter Schumacher, der senere under navnet Griffenfeld beviste, at han mestrede andet og mere end åreladning. Og Ole Worm selv fyldte (jf. ovenfor) 40 år just i det år, da Harveys bog udkom.

18.-19. århundrede

Åreladningens popularitet inden for den etablerede medicin aftog bestemt ikke efter opdagelsen af blodets kredsløb. I 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet flød blodet rigeligt omkring lægerne og deres hjælpere, barbererne. Vi ved meget mere om det, fordi der nu begyndte at komme sygehuse, hvorfra vi har optegnelser og beskrivelser. I engelske og franske sygehuse blev måske $\frac{3}{4}$ af alle patienter åreladt. Lægerne hos Moliere og Holberg ordinerede åreladninger til højre og til venstre.

Det er klart, at efter Harvey kunne åreladningen ikke fortsætte på galensk baggrund. Der måtte nye teorier til. Set i relation til åreladning blev den vigtigste teorien om betændelse, inflammation. Betændelse blev fremkaldt af blodet i et samspil med nervesystemet og eventuelt med skadeligt stof, der kom udefra. Det, der kom udefra, kendte man ikke; nerverne kunne man forsøge at berolige med medikamenter; men det, der virkelig betød, var at dæmpe blodets kraft, altså at udtømme noget af det. Der opstod noget, der i dansk lægelig litteratur blot kaldes "antiphlogistisk behandling", et alment forstået udtryk, som man ikke behøvede at forklare nærmere til kolleger. Ordet antiphlogistisk er bevaret i moderne terminologi. Nu dækker det nærmest smertestillende "gigtmidler", ibuprofen og deslige; men først i det 19. århundrede var antiphlogistisk behandling f.eks.: frisk

luft, skånediet, rigelig kold drik, kolde badninger på hovedet, fodbade eller sennepskager på læggene, gnidninger, lavementer, beroligende medikamenter. Og blodudtømmelser. Det kunne gøres blidt med igler eller kopsætning, men når det virkelig kneb, måtte der flebotomeres (24).

Nogle læger skelnede mellem steniske og asteniske inflammationer. Kun ved de steniske tilfælde måtte man årelade, ved de asteniske kunne blodudtømmelser være farlige. Det var vistnok den almindelige holdning ved Københavns universitet og ved rigets første sygehus, det Kongelige Frederiks Hospital. Men andetsteds i verden, i Frankrig, England, Nordamerika mente fremtrædende læger ikke blot, at alle inflammationer var af samme slags, men også at alle sygdomme i bund og grund var inflammationer. For dem blev åreladning det selvfølgelig førstevalg ved næsten alle sygdomme. "The founding father" til amerikansk medicin, Benjamin Rush behandlede de Forenede Staters første præsident George Washington for halsbetændelse med udtømmelse af 80 unser blod (ca 2,5 liter) i løbet af nogle dage (25). Trods behandlingen døde patienten.

En dansk læge, Hoppe, besøgte Edinburgh i 1823 for ved selvsyn at vurdere den for ham ganske ejendommelige og hidsige brug af åreladning ved alle slags febre (26). J.-B. Bouillard (1796-1881), den sidste af "de store flebotomister" i Frankrig behandlede flere sygdomme med daglige åreladninger, Bouillards "coup-sur-coup" princip. En dansk referent skrev, at en enkelt patient på denne måde i løbet af et sygdomsforløb kunne blive tappet for 8-10 pund blod (27).

Der er forfattere, der mener, at de store blodudtømmelser også hang sammen med, at læger og kirurger i det tidlige 1800-tal var trænedes som krigskirurger i de langvarige krige i Europa og Amerika gennem et halvt århundrede. De var ikke bange for blod, og de var blevet vant til hurtige og drastiske indgreb. Måske ikke helt tilfældigt var det også en dansk militærkirurg, der mest højlydt advokerede for åreladninger, da han beskrev en epidemi (måske tyfus) i 2. Jyske Infanteriregiment i 1820'erne (24). Den påfølgende diskussion er refereret i M. Skydsgaards afhandling om Ole Bang (28).

Med til tidens sygdomsopfattelse hørte også overbevisningen om, at betændelsessygdomme kunne skifte karakter hos den enkelte patient i et sygdomsforløb. Simpel diarre kunne udvikle sig til kolera. En let febertilstand kunne udvikle sig til malaria. Først bakteriologien efter 1880 ændrede den opfattelse. Åreladning var derfor ikke kun et middel til at helbrede til at helbrede en sygdom, den bidrog også til at hindre udvikling til noget værre. Professor Klingberg (1774-1835) i København (han var professor ved kunstakademiet, men regnedes i ø for en dygtig læge (29)) gik stærkt ind for små åreladninger hos patienter med hoste og feber ("luftvejscatar-

rh”), fordi man derved hindrede en overgang i den livsfarlige phtise, lunge-
tuberkulosen (30).

Enden på humoralpatologien

Naturligvis måtte åreladningens storhedstid komme til en ende. En ny skole af læger, skeptiske over al kendt behandling, begyndte at dominere i Paris og Wien. Pierre Louis (1787-1872) i Paris satte et forsigtigt spørgsmålstegn ved åreladningen, da han delte sine lungebetændelsespatienter i to grupper og behandlede den ene gruppe efter de gængse forskrifter med åreladning så tidligt i sygdomsforløbet som muligt, den anden med forsinket åreladning. Dødeligheden var den samme i de to grupper. Lungebetændelse var på det tidspunkt prototypen på en inflammation, der helst skulle behandles med åreladning i de allertidligste stadier, før betændelsen ”satte sig fast”. Og stadierne kunne man fastslå ved hjælp af den helt moderne stetoskopi. Louis' arbejde vakte opsigt internationalt, og mange steder begyndte man at vakle i tilliden til åreladningen, f.eks. i København.

Her blev Seligmann Trier (1800-1863) professor ved det Kongelige Frederiks Hospital i 1842 efter Ole Bang. Trier gik snart efter sin ansættelse over til at årelade mindre og mindre, og få år senere kunne en patient med lungebetændelse på Triers afdeling ikke regne med at blive åreladt. Men det gik ikke for sig uden modsigelse fra kolleger, og lungebetændelsens behandling var endnu ikke afklaret (31)

C.E.Fenger (1814-1884) blev professor i 1852 og skrev i 1853 om en epidemi af lungebetændelse i København. Han ordinerede til næsten alle patienter ”...saa tidligt som mulig flere raskt paa hinanden følgende Aareladninger...”; men han skrev til sidst i sin meddelelse, at han egentlig ikke mente, at det havde gjort nogen forskel på sygdommens forløb (32). Man kan næsten føle Fengers dilemma. På den ene side var han den nye medicins lysende stjerne, skeptikeren blandt danske læger, en beundrer af moderne fransk medicin, ligesom Trier. Men på den anden side var han jo også professor med celeber privatpraksis, konsulent ved kongers sygeleje, ministeremne. Hvor langt kan en sådan mand gå ad revolutionære veje? I hvert fald undgik han behændigt at tage stilling til åreladninger.

Men åreladningen var på retur overalt blandt europæiske læger. Der var vel flere årsager hertil. Der var de statistiske undersøgelser, der ikke rigtig kunne vise nogen konstant effekt af åreladningen; vigtigere var måske de nye videnskabelige discipliner mikroskopi, fysiologi, biokemi. Jo mere naturvidenskab, der kom ind i lægearbejdet, jo sværere blev det opretholde et humoralpatologisk syn på sygdommene. Det blev umoderne at årelade.

Der var naturligvis kamp til stregen fra åreladningens tilhængere. Interessant er en dansk artikel fra koleraåret 1853 af en overlæge Petersen om åreladning som kolerabehandling (33). Han bruger ikke udelukkende humoralpatologiske argumenter, men taler også modernisternes sprog ved at skrive om ilt og kulstof i blodet. Det drejer sig om at bortfjerne det "forkuldede blod" og bedre iltningen af blodet, så vil den kolerasyge helbredes..

Men så kom bakterierne. Mikrobiologien medførte et paradigmeskift inden for lægevidenskab og lægekunst af næsten revolutionær karakter. Al seriøs tale om sygdom foregik nu i et helt andet bebrebsmæssigt rum end tidligere. Og betændelse skyldtes mikroorganismer og hvide blodlegemer, så det var ikke længere rigtig smart at årelade for lungebetændelse. I *Dansk Medicinsk Aarbog*, der udkom fra 1887 til 1896 med årlige statusartikler for de enkelte lægelige specialer, har jeg ikke set en eneste reference til åreladning.

Men åreladningen døde ikke. Galen havde et yndlingsudtryk, plethora, overfyldning. Han talte om overfyldning af enkelte organer eller af hele kroppen med legemsvæsker. Nu, sidst i det 19. århundrede blev universel blodoverfyldning igen et vigtigt begreb. Man kendte jo disse hårdtpumpe, rødsprængte, "pletoriske" personer, og de havde i flere hundrede år været naturlige kandidater til åreladning. Dem koncentrerede flebotomisterne sig om nu. Man årelod f.eks. ved apopleksi, hvis patienten var blårød i ansigtet med og hård og hamrende puls. I 1873 bestilte det københavnske barberlav en lille håndbog i sygdomslære for barberer (34). Der var også en smule om åreladning, nemlig, at barberen grundlæggende skal årelade på lægelig ordination, men i særlige situationer, ved slagtilfælde, kan det være nødvendigt at årelade, før lægen når frem.

I 1897 forelæste Leopold Meyer (1852-1918) ved konkurrencen om professoratet i fødselsvidenskab og kvindesygdomme (som han vandt) om svangerskabsforgiftning, eclampsia parturientum. Han anbefalede i specielle tilfælde åreladning. Nok så interessant er hans bemærkning til de lyttende studenter: "...mange af Dem har maaske aldrig set en venesektion."(35). Den bemærkning kunne ikke have været fremsat 25 år tidligere.

20.århundrede

Og så udkom for første gang på dansk en egentlig vejledning i åreladningens teknik. I 1904 udsendte landets højeste sundhedsmyndighed, det kongelige sundhedskollegium en "Anvisning til Blodudtømmelse ved Aareladning og Kopsætning." (36). Den var for jordemødre, og den beskriver nøje teknikken med at slå årer i albuebøjningen. Der var sket to ting: svangerskabsforgiftningen var blevet en tilstand, hvor åreladning kunne være nød-

vendig, før lægen kom. Og åreladninger var blevet så sjældne, at mange jordemødre måske ikke havde lært teknikken.

I det 20. århundrede blev der især i Tyskland gjort forsøg på at genoplive åreladningen ud fra tanker om, at det røde blodlegemer i kroppen kunne blive for gamle, så det var gavnligt at fjerne noget af dem og lade nyt frisk blod dannes. Den tanke slog ikke rigtig an. Men der kom andre nye felter for den udødelige åreladning. Omkring midten af det 20. århundrede var der stadig mindst to officielt anerkendte indikationer for åreladning: akut hjertesvigt og akut blodtryksforhøjelse. Der er stadig en del, mestendels pensionerede, danske læger, der har lavet venesection i de situationer. Det var den ultimative behandling af svært hjertesvigt (lungeødem). Vi, der har prøvet det, syntes nok, det virkede med en dramatisk bedring af den desperate, rallende og svedende patient; men en formel undersøgelse af effekten er vist aldrig foretaget, for i 1960-erne kom der effektive medikamenter til behandling af både hjertesvigt og blodtryksforhøjelse. Men man kan indregne andre områder: i dag årelades der for polycytæmi (for mange røde blodlegemer), for hæmokromatose (for meget jern i kroppen), for svær malaria, for spædbarnsgulsot, altsammen rationelt begrundet i klare og sammenhængende teorier, sådan som åreladning altid har været det.

Folkemedicin – igen.

Som tidligere nævnt har der ved siden af det etablerede systems flebotomier også været en mere uformel, folkelig anvendelse af åreladning. Man må her huske, at langt op i det 19. århundrede søgte landbefolkningen sjældent læge. Der var få læger, og de boede hovedsagelig i byerne. Så der måtte være en parallel sundhedssektor bestående bl.a. af kloge folk, benbrudslæger etc. Man kan finde antydningerne af den folkelige åreladningspraksis spredt i litteraturen. I det 19. århundrede var der stadig en del mennesker, der lod sig årelade nogenlunde regelmæssigt for at have det godt, vel omtrent som middelalderens munke og Henrik Harpestreng foreslog det.

Lars Larsen, nordsjællandsk bonde og folketingsmand, født 1839 fortæller i sine erindringer, at unge mennesker i hans tid efter konfirmationen skulle gå til alters to gange om året og lade sig årelade en gang om året (37). Voksne mennesker lod sig altså regelmæssigt rense på sjæl og legeme. Åreladningen fandt for hans vedkommende sted hos landsbyens smed.

H.P.Hansen (1879-1961), den vestjyske museumsforstander og folkeminde-samler, har nogle malende beretninger om åreladning blandt almuen i Vestjylland i midten og sidste halvdel af det 19. århundrede (38): En husmand på Krogsø Hede blev åreladt af sin kone, når han trængte til det.

"Han bukkede en gammel Træskokrampe om på den ene Ende, hvæssede Instrumentet skarpt på en Sten og så brugte konen sin Kartoffelstøder til at slå med". Andre hedeboender havde rigtige snepetter til hjemmeåreladningen. Lars Odderskjær (f. 1840) og hans kone lod sig begge årelade hver måned; "men til sidst var både deres Arme og og Ben fyldte med Ar, så man næsten ingen Steder kunde slå!".

Men denne form for åreladning blev mindre og mindre hyppig hen gennem det 19.århundrede, kan man forstå. F.eks. skrev P.A. Schleisner (1818-1900) omkring 1850 i et værk om sundhedstilstanden på Island: "Især er det ejendommelige Aareladvæsen udbredt overalt; dette kan man for resten endnu træffe spor af i Sjælland og Jylland ligesom i Sverige" (39).

Jeg har ikke kunnet finde vidnesbyrd om, hvor udbredt barber-åreladningen i byerne var i det 19. århundrede. Den fortsatte ret til åreladning og kopsætning var blevet barbererne tilkendt ved lov af 30.jan.1861; men det er et spørgsmål, om det i slutningen af århundredet var nogen særlig god forretning. I det mindste var barbererne år 1900 glade for at slippe af med loven, for med rettighederne fulgt en lovmæssig forpligtelse til at give første hjælp om fornødent (40). Fordelen ved at årelade kunne ikke opveje ulemperne ved at være skadestue. Måske var den regelmæssige, forebyggende åreladnings tid ved at være omme, selvom det i er grunden svært at forstå, at så indgroede vaner skulle forsvinde i løbet af kort tid..

Kort før 2.verdenskrig begyndte danske sygehuse at give blodtransfusioner, og donorkorpsene blev oprettet. Der kan være mange grunde til at give blod, og man skal bestemt ikke underkende samfundssind og altruisme; men det er ikke umuligt, at mange mennesker kan lide at give blod, fordi de føler sig veltilpas bagefter. "Afgiftningsterapier" trives fint på det uformelle marked i form af fastekure og tarmskylninger. Hvad er bloddo- nation om ikke en nem og hurtig afgiftning, der oven i købet er til med- menneskets gavn.

Åreladning, venesection, flebotomi. Med vidt forskellig begrundelse har den altid været der, indpasset i skiftende medicinske systemer, begrundet med lærde argumenter, eller bare mere jævnt været en del af hvermands self-care. Det ville være svært, hvis den skulle forsvinde, og det ser heller ikke ud til, at den gør det.

Litteratur & noter

1. Afsnittet om humoralpatologi bygger på: E. Godtfredsen. Medicinens Historie. København: Arnold Busck 1973. V Hutton: Humoralism. I: WF Bynum & R Porter (eds): Companion Encyclopedia to the History of Medicine. London & NY: Routledge. 1993: 281-291.
2. Websiden www.stgallplan.org har et foto af originalplanen over klosteret.
3. Giles Constable (ed.). The letters of Peter the Venerable. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press. 1967.
4. Du Cange: Glossarium mediae et infimae Latinitatis. (1678) Paris 1937-8.
Under opslagsordet minutio findes overskriften *Ordo Victoris Parisiensis* og den følgende tekst *Iste est ordo Minuendi* osv.
5. Ibid. *Purgatur corpus humanum Minutione...*, citeret fra Johannes d. S. Victore: De Utilitate tribulationis.
6. V. Møller-Christensen: Fund af Lægeinstrumenter fra Æbelholt Kloster. Aar bog for Frederiksborg Amts Historiske Samfund 1936: 123-137.
7. A Meaney: The Practice of Medicine in England about the Year 1000. Soc Hist Med 2000; 13: 221-37.
8. Hakon Herdebreds saga kap.12. Norrøn udgave på www.heimskringla.no. (*Ok spurð i húskarl Bjarnar, hví hinn væri svá bleikr; þá er þeir mættust á bryggjum niðri; en hann kvæð sér látit blöð*).
9. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. København: Rosenkilde og Bagger 1956-1978. Se under opslagsordet bartskeer.
10. Marius Kristensen: Harpestræng. Gamle danske urtebøger, stenbøger og koge bøger. København: Thiele. 1908-1920.
11. Alfred Otto. Liber daticus Roskildensis. København: Levin & Munksgaard. 1933.
12. Se ref.10, side I.
13. Aftrykt i GE Klemming. Låke- och Örtböcker från Sveriges Medeltid. Stockholm 1883-1886.
14. Se ref.10, side II-III.
15. F.eks. det såkaldte medicinske læredigt fra Salerno, *Regimen sanitatis Salernitanum: "Quid quo tempore phlebotomandum est//Aestas, ver; dextras: autumnus hiemsque sinistras"*.
16. Afsnittet om Galen bygger på: P Brabin. Galen on bloodletting. Cambridge: Cambridge University Press. 1986. (Bogen indeholder en nyoversættelse af Galens arbejder om åreladning med kommentarer).
17. P. Gil-Sotres: Derivation and revulsion: the theory and practice of medieval phlebotomy. I: Luis García-Ballester, Roger French, Jon Arrizabalaga & Andrew Cunningham (eds.): Practical medicine from Salerno to the Black Death. Cambridge: Cambridge University Press 1994 p 110-155.
18. Afsnittet om astrologi bygger især på: Tester, S. J. A history of western astrology. Woodbridge: Boydell 1987.
19. JWS Johnson. Zur Geschichte des rothaarigen Mannes. Leyden: E.J.Brill 1927.
20. Henrick Smid. Lægebog. København 1577. Facsimileudgave ved A-E Brade. København: Rosenkilde og Bagger. 1976.
21. PO Johansson. Åreladning og Bonde-Practica.. Nord Nytt 1976; 6:49-62.

22. Bonde-Practica eller Veyrbog. Facsimiliudgave af bogen fra 1744. Udgi-
vet 1975 af P.O. Johansson med
kommentarer i selvstændigt bind.
(Ældste danske udgave 1597. Ældste
tyske udgave 1507).
23. Chr. Larsen (ed.). Eske Brock medt
egen handt. Landbohistorisk Sel-
skab. 2005.
24. E. Hovesen. Lægen Ole Worm.
Århus: Aarhus Universitetsforlag,
1987.
25. SB Svendsen: Om en inflammatorisk
Feber af en egen Art, som i de sidste
5 år har jævnlig indfundet sig
blandt de 2det Jydske Infanterieregi-
ments Mandskab. Bib f Læg (1825)
2. Rk., 5. Bind: 115-160.
26. O&S Wangenstein: The Rise of Sur-
gery. Minnesota: University of Min-
nesota 1978, p 249.
27. Hoppe: Noget om Brugen af Aarel-
adninger i England. Bib f Læg (1823)
2.Rk., 3.Bind: 232-243.
28. Ravn: Om de forskellige i vor Tid
mod Rheumatisme anvendte Midler.
Hosp-Med 1850; 3: 193-212.
29. Morten A. Skydsgaard: Ole Bang og
en brydningstid i dansk medicin.
Århus: Århus Universitetsforlag
2006.
30. Dansk Biografisk Leksikon 2. udg.
31. Klingberg. Enkelte Bemærkninger
om Nødvendigheden af at aarelade i
langvarige Catarrher. Bibl f Læg
1821; 1:1-17
32. Anonym anmeldelse: Hospitalstiden-
de 1860; 3:135.
33. CE Fenger: Om en epidemi af pneu-
moni. Bibl f Læg 1852; 4. Rk, 1. Bd.:
434-437.
34. Petersen. Erfaringer om Nyttens af
Aareladning i Behandlingen af Cho-
lera. Hosp-Medd 1853; 6: 635-646.
35. F.F.Biering.Haandbog for Barberer
udarbejdet paa Opfordring af Barber-
foreningen i Kjøbenhavn. Køben-
havn 1873.
36. L. Meyer: Ecclampsia parturientum.
Bibl f Læg 1897; 89: 399-390.
37. Anvisning til Blodudtømmelse ved
Aareladning og Kopsætning. Udar-
bejdet for Jordemødre ved Sund-
hedskollegiets Foranstaltning.
København: JH Schultz 1910.
38. A.Uhrskov. To Nordsjællænderes
Erindringer. København: Aschehoug
1921.
39. H.P.Hansen. Utrykte folkemindeop-
tegnelser. Kopi på Herning Museum.
40. PA Schleisner. Island undersøgt fra
et lægevidenskabeligt Synspunkt.
København 1849.
41. F Wulff. Det Kjøbenhavnske Barber-
lavs Historie. København 1906.

Museumsinspektør Søren Toftgaard Poul-
sen, Herning Museum takkes for at have
henvist mig til H.P.Hansens utrykte
optegnelser.

Summary

Notes on blood letting in Denmark

Kjartan Seyer-Hansen

Blood letting has been documented in Denmark since the thirteenth century. In the following span of time the operation has always been part of both the established medicine and the informal, alternative health sector. The paper demonstrates, based on Danish sources, how the same procedure has been given widely different interpretations depending on the prevailing medical theories.